

OSMANLI DEVLETİ'NİN BATI TÜRKİSTAN SİYASETİ

*Mehmet SARAY**

Bilindiği gibi bugünkü Türkiye Türklerinin ve Osmanlı Türklerinin ataları olan Oğuzlar, yani Türkmenler, Selçuklu ailesi önderliğinde XI. asrın ikinci yarısında Anadolu'ya gelmişlerdi. Bu devirden başlayarak, Anadolu Türkleriyle Türkistan Türkleri arasında, kopuk kopuk da olsa, devamlı bir ilişki olmuştur. Bu ilişkiler ekonomik alandan ziyade, politik ve sosyal alanlarda olmuştur. XV. asırdan itibaren bu ilişkilerde Şii İran'ın ayrı bir rolü olmuştur. XIX. asra kadar İran, Osmanlı Türkleri ile Türkistan Türkleri arasındaki politik ve kültürel ilişkilerde daima birinci sebep olarak görülmüştür. Bunu, bendeniz henüz tamamlanmış olan "Türk-İran Münasebetleri" kitabında yeterince işledim. Bu devirlerle ilgili soru sorulması halinde bilgi arz edeceğim.

1783'ten itibaren Osmanlı Devleti'nin Türkistan siyasetinde büyük değişiklikler olmuş, daha aktif ve pozitif bir gelişmeye tanık olunmuştur. Bu değişikliğin en büyük sebebi, Rusya'nın, Çin'in ve İngiltere'nin Orta Asya ülkelerini, devletlerarası hukuku hiçi sayarak işgal etmeye başlamalarıdır¹.

Peki, Rusya, Çin ve İngiltere niçin bu bölgeye yönelmişti? Rusya, Türkistan illerinin ekonomik ve ticari potansiyelini ele geçirmek, denizlerde yenediği İngiltere'yi Orta Asya üzerinden tehdit etmek için bu işgali yapmıştı. Çin ise, Doğu Türkistan'ı hem sömürmek ve hem de Rus işgaline karşı batı bölgesinin emniyetini sağlamak için işgal ettiğini açıklıyordu². İngiltere'ye gelince, Rusya ve Çin'in Türkistan ülkelerini aldıktan sonra, Hindistan sömürgesini tehdit ederler endişesiyle, o bölgenin emniyet kapısı olarak gördüğü Afganistan'ı iki defa işgal etmiş, parçalamış ve bu ülkenin günümüze kadar gelen problemlerinin yaratıcısı olmuştur³.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Tafsilat için bkz., M. Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler 1775-1875*, TTK, Ankara 1994, s. 29-100.

² Tafsilat için bkz., M. Saray, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, I, İstanbul 1997, s. 173-197.

³ Tafsilat için bkz., M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, 2. Baskı, İstanbul 1997, s., 48-140.

Rusların, Çinlilerin ve İngilizlerin, Türkistan ülkeleri ile Afganistan'a yönelik işgal hareketleri, ister istemez Osmanlı Devleti ile Türkistan devletleri ve Afganistan arasında hızlı bir diplomatik ilişkiye sebep olmuştur. Ülkeleri yabancılar tarafından işgale uğrayınca Türkistan devletlerinden Buhara, Hokand, Hive, Kaşgar, Afganistan ve Türkmenistan liderleri yardım dileyen mektuplar ve elçilerle Osmanlı Devleti'ne başvurmuşlardır⁴.

Türkistan devletlerinin Osmanlı Devleti'nden istedikleri yardımın başında silâh ve asker gelmektedir. Top, tüfek, barut ve mermi imalinde gerekli malzemeler ve bunları imal edecek ustalar istemişlerdir. Kaşgar hariç, maalesef Batı Türkistan'daki Hokand, Hive ve Buhara'nın bu isteklerine müspet bir cevap verilmemiştir. Halbuki konu Osmanlı hükümetleri tarafından son derece ciddiye alınmış, ilgili meclisler de günlerce görüşülmüş ve yardım kararı da alınmıştır. Ne var ki, Türkistan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Şii İran'ın geçit vermez bir set gibi bulunması, Kafkasların Ruslar tarafından işgal edilmiş olması, istenen askeri malzemeyi gönderecek bir yol bulunmasına imkan vermemiştir. Silâh yardımının haricinde istenen asker yardımı ise, hiç mümkün olmamıştır. Zira, bu yardımların istendiği devirlerde Osmanlı Devleti'nin hem Rusya ile sulh halinde bulunması ve hem de Rusya'dan çekinmesi dolayısıyla asker yardımını mümkün kılmamıştır. Bu istekte bulunan ülkelerin temsilcilerine gönüllü toplama tavsiyesinde bulunulmuş ise de, bundan da istenen netice çıkmamıştır.

Yukarıda arz ettiğimiz silâh ve asker yardımının haricinde Osmanlı Devleti'nden idareci talebinde bulunulmuştur. Ülkelerini idare etmek üzere ya bir Osmanlı paşasının, ya da bir Osmanlı şehzadesinin gönderilmesini istemişlerdir. 1820'lerde ve 1870'lerde istenen bu idareci zümresine Osmanlı kayıtlarında nasıl bir cevap verilmesi gerektiği veya verildiğine dair bir kayda rastlanmamıştır.

Askeri yardımın haricinde, bu kardeş ülkelerin, Osmanlı Devleti'nden diplomatik yardım istediklerini görüyoruz. Rusya'nın devletlerarası hukuku hiçe sayarak ülkelerine saldırdığını, büyük maddi zarara ve insan kaybına sebep olduğunu dile getirerek, bunun durdurulması için Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin tavassutunu istemişlerdir. Onların bu isteklerine de nasihatten başka bir cevap verilmemiştir⁵.

Türkistan devletlerinin Osmanlı Devleti'nden istekte bulunduğu konuların başında, İslâm âleminin Halifesi olması dolayısıyla, dinî alanda olmuştur. Hac vazifesini ifa edebilmeleri için Türkistanlı Müslümanların belirli güzergâhlardan

⁴ M. Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan...*, s. 48-58.

⁵ M. Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan...*, s. 73-83.

emniyet içinde seyahat etmelerinin sağlanması ve bu arada onlara maddi yardımda bulunulması için yapılan ricaların hemen tamamı yerine getirilmiştir. Bu hususta Osmanlı yetkililerinin oldukça cömert davrandıkları mevcut arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır⁶.

Türkistan devletlerinin liderleri, sık sık Osmanlı idarecilerinden ülkelerindeki medreselerin sağlıklı bir şekilde eğitim verebilmeleri için ders kitapları isteğinde bulunmuşlardır. Onların bu isteklerinin tamamı da yerine getirilmiştir.

Türkistan devletlerinin, Rus işgaline uğradıktan sonra ısrarla talep ettikleri yardımların başında, ülkelerinde, Osmanlı devletinde olduğu gibi, ıslahat yapmak istedikleri dile getirilerek bu hususta âcilen yardım talep etmişlerdir. İdâdi, Rüştiye, Hukuk, Tıp ve Mühendislik dallarında okul açılması için, öğretmen ve idareci isteğinde bulunmuşlardır.

4 Nisan 1871 tarihinde Buhara Meclisi'nin ve hükümdarının imzalarını taşıyan şu yardım talebi son derece düşündürücüdür. Buhara Hanlığı'nın yardım isteyen mektubu özetle şöyleydi:

"Daha önce Devlet-i Aliyyenin tenbihleri tebliğleri gereğince Buhara'nın hal-i hazır durumu yoluna girmeye başlamış ve Devlet-i Âliyyenin kine benzer şekilde medeni yollarda ilerlemenin gerçekleştirilmesine çalışılmaktadır. Ne var ki, yüksek Hilafetin yardımı olmadıkça mülki ve milli işlerimizin istenen sonuca ulaştırılması mümkün değildir. Bize gönderdiğiniz elçi Şeyh Süleyman Efendi, Padişahımızın talimatlarını bize tebliğ ederken Devlet-i Âliyyenin yürürlükteki bütün kanunlarını ve yabancı ülkelerle ilgili muamelelerle gerekli kaideleri anlatmış, Buhara Emîri ile memleketin yüksek şahsiyetleri adı geçen Şeyhin bütün ifadelerini dikkate alarak Rusya ile mütareke imzalanmış, mülki ve milli işlerimizde ıslahat yapma kararı alınmıştır. Ancak, bütün bunların gerçekleştirilmesine gücümüz yetmediğinden ve bu husus da Devlet-i Âliyyeden başka müracaat yerimiz olmadığından sizlere yardım için başvurmak mecburiyetinde kalmıştık." Mektubun devamında ise Buhara Emirliğinin ricaları şu şekilde dile getirilmiştir:

- 1- Buhara'nın mülki işlerinin ıslahı için İdadiye, Rüşdiye, Harbiye ve Tıbbiye mekteplerinde okunan ilim ve fenlere vakıf ve top-tüfenk gibi her nevi yeni silahları ve levazımını yapmakta usta muallimlerin gönderilmesi,

⁶ M. Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan...*, s. 36-40.

- 2- Adı geçen fenlerde ve bilhassa enerji, arz tabakaları maden çıkarma hendese fenlerinin teori ve tatbikatında zaruri olan bilgilere öğretmenlerle adigeçen fenler için gerekli alet ve edavatın temin buyurulması.
- 3- Buhara'ya kültürlü bir sefir gönderilerek yeni nizam ve usullerin icra mevkiine konmasının sağlanması.
- 4- Bazı devletler Buhara'ya hudut bölgelerini korumak için sağlam bir duvar olarak gördüklerinden bizler yardımcı olmak istemektedirler ki, uygun görüldüğü takdirde onların Buhara'ya yarım etmeleri hususunda teşvik edici bir mektup lütfedilmesi.
- 5- Afganistan'la dil, din ve hudut birliği içinde bulunduğumuz için birbirimize destek olmamız için daime dostça ve birlikte hareket etmemiz gerektiğini tavsiye eden bir yazının gönderilmesi.
- 6- Buraya gönderilecek sefirin ahaliye ve ileri gelen söz sahibi şahsiyetlere nasihatler ederek aralarında birlik kurmaya çalışması.
- 7- Esas mesele Buhara'nın ahvalinin düzene sokulması ve Buhara Emirinin doğru iş yapmasının sağlanması olup, bunun da gerçekleştirilmesi yüksek Hilafetin rehberliğine ve yardımına bağlı olduğundan ol havalideki İslam ahalisinin yabancıların saldırılarından kurtarılıp huzura kavuşturulmaları için ne gerekli ise bu hususa ait görüş ve fikirlerinizin gönderilmesi istirham olunur.

Memleketin ve ahalinin selameti için taraf-ı Saltanattan her ne emir ve ferman buyurulursa can u gönülden kabul edileceği, tarafınıza olan bağlılığın gerekli kıldığı hususlarda kat'iyyen kusur yapılmayacağı ve her zaman Padişah hazretlerinin varlık sağlığının devamı için dua edileceği tabiidir. Hülasa, memleketimiz ahvalinin düzelmesi sizin lütuflarınızla mümkün olacağından yukarıda arz ettiğimiz hususların temininde Halife hazretlerinin müsaadesini temine delalet buyurmanızı rica ederiz. Bu hususta esirgemeyeceğiniz lütf ve yardımın ehl-i İslâmı yabancıların zorbalığından kurtaracağı, sükûn ve selâmeti gerçekleştireceği herkesçe malûmdur..."⁷

Buhara'nın ricaları, daha önceki taleplerinde yapıldığı gibi, Osmanlı hükümeti tarafından ilgili meclis ve komisyonlara sevk edilerek görüşülmüş ve

⁷ Mesned-i celil-i sadaret uzmaya Buhâra sefiri Abdülhay Efendi ve mukaddemce Buhâra'ya sefaretle giden Şeyh Süleyman Efendi tarafından gönderilen tahriratın tercümesidir, 20 Zilhicce 1288 (8 Şubat 1872) *İrade, Hariciye*, Nr., 15065, Lef 1.

neticesi sadrazam tarafından bir tezkire ile Padişah'a arz edilmiştir. Sadrazam, Buhara Emirinin ülkesini ilerletmek intizama sokmak için talep ettiği öğertemenleri, teknisyenleri, idarecileri ve lüzumla aletleri göndermeyi düşündüklerini; fakat, Buhara'nın uzak mesafede oluşu ve Osmanlı Devleti ile arasında başka ülkelerin bulunması sebebiyle buna imkan bulamadıkları, ancak, "Kendileri oradan ve liecl'it-tealüm münasib ve madut talebe gönderirler ise, mekatib-i askeriyede tahsil-i fûnun ettirilerek iade olunacakları" adı geçen elçisi vasıtasıyla bildirmenin uygun olacağı ifade edilmiştir⁸. Bundan başka Sadrazam, bir cevapname-i hümayun hazırlandığını, muvafık görülür ve ferman buyurulur ise, bu mektubun bazı hediyelerle birlikte gönderileceğini bildirmiştir.

⁸ Sadrazamın tezkiresi, *İrade, Hariciye*, Nr, 15225, lef 1.

ABSTRACT

Ottoman Turkey had always exercised a great influence over Turkestani people and had a close relationship with them throughout the centuries. In these relations between Istanbul and Central Asia, religious feelings played a more significant role than the blood relationships. In Bukhara, Khiva, Khokand, the Firmans of the Sultans of Turkey (Ottoman) were read with a demonstration of reverence and respect. The Princes of these Khanates, or: their accession to the throne, were wont to solicit, through the medium of an extraordinary embassy to Istanbul for the investiture of an honorary decoration by the Caliph.

The most significant of these relations between Istanbul and Central Asia took place before and during the Perso-Uzbek, Perso-Turkmen and Russo-Ottoman Wars, and later, during the Russian invasion of Turkestan.